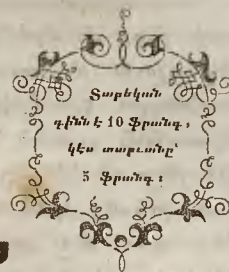

ԵՐԽՈՒՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 17.

1862

Ե. ՀԱՏՈՐ

Սխառնեալ
նախնազոց գերիները :
(Շարունակութիւնն :)

Աս էր գերեաց վիճակը քանի որ գաղթականութիւնը Անգղիայի իշխանութեան տակն էին : Իսկ երբ 1783ին ինքնագլուխ հասարակապետութիւն մը կազմեցին , գերեաց խնդիրը բոլորովին կերպարանափոխեղաւ : Անկէ ետքը կրնայ ըսուիլ որ Ամերիկայի թէ ներքին ու թէ արտաքին քաղաքականութիւնը գերեաց խնդրոյն վրայ կը դառնար . եւ զանազան անգամներ աս նկատմամբ ելած գծաութիւնն ան աստիճանի հասաւ , մինչեւ Գաշնակցութիւնը քայքայելու վտանգի մէջ ինկաւ : Յիշեալ վէճերուն վրայ ամփոփ գաղափար մը տալու համար , կրնանք աս խնդրոյն նկատմամբ ելած հակառակութիւնները երեք գլխաւոր ժամանակի միջոց բաժնել : Ա. Միջոցը կը բովանդակէ անկախութեան կռիւներուն ու սահմանադրութեան շինուելուն ժամանակը , որուն մէջ գերութեան ջնջուելուն կամ մնալուն վրայ երկայն վիճուեցաւ . աս վիճակը լմնեցաւ որոշուելով որ նոյն խնդիրն իւրաքանչիւր առանձին տէրութեանց ներքին իրողութիւնը համարուի եւ համաժողովը չխառնուի : Բ. Միջոցը կը բովանդակէ Միսսուրի , Գեքսաս ու Գալիֆոռնիա նահանգներուն Գաշնակցութեան մէջ առնուելու ժամանակը , ուր երկայն կռիւներէ ետքը՝ Միսսուրեան դաշինքով որոշուեցաւ որ Միացեալ Նահանգաց կէսին մէջ գերութիւնը ըլլայ եւ կէսին մէջ չըլլայ : Գ. Միջոցը կը սկսի 1854ին Գընսըսի ու Նիպրըքէի օրինագրոյն հաստատութեամբ , որն որ Միսսուրեան դաշինքը ջնջեց եւ գերութեան վիճակին մնալն ու չմնալը խնդրոյ տակ ձգեց : Եւ ասկէ ծագեցաւ հիմակուան քաղաքային պատերազմը :

Գ. Գերեաց վիճակն անկախութեան կոռույն ու սահմանադրութեան շինուելուն ժամանակը :

Ամերիկացիք գերութեան պատճառաւ իրենց հասած նախատինքներէն ազատելու համար , կ'ուզէն հաստատել որ գերութիւնը գաղթականութեանց մէջ իրենց կամաց հակառակ Անգղիայի կառավարութիւնը բռնի խոթած ըլլայ : Աս ջատագովութիւնն առաջին անգամ ճէֆերսըն երեւելի Ամերիկացին յառաջ բերաւ , Վիրգինիայի սահմանադրութեան յառաջ բանին մէջ , եւ պահանջեց որ նոյն անկախութեան հրովարտակին մէջ ուղղակի եւ բացայայտ դուռի : Նոյն խօսքը հաստատելու համար՝ բերած պատճառն ան էր , որ գաղթականութեանց օրէնսդիրներուն՝ գերի ներս խոթելու համար առաջարկած մաքսն Անգղիա չէր ուղած ընդունիլ : Սակայն աս պատճառն Ամերիկացւոց աւելի հակառակ է՝ քան թէ նպաստաւոր : Վասն զի գաղթականներուն՝ գերեաց վրայ մաքս դնել ուղեւուն վախճանը , գերեվաճառութիւնն արգելուլ չէր , այլ ուրիշ կողմանէ տուրքերը քիչ մը թեթեւցընել , եւ օտար երկիրներու վաճառաց վրայ մաքս դնելով՝ երկրին ներքին վաճառքներն ապահովընել : Ասոր դէմ կեցան Անգղիայի վաճառականք՝ որոնց ձեռքն էր նոյն ժամանակ գաղթականութեանց տուրեւառը , եւ տէրութեան բողոք ըրին : Անգղիայի կառավարութիւնն ալ իրենց կողմը բռնելով , գաղթականութեանց կառավարներուն խստիւ արգելեց որ աս մաքսին չհաւանին եւ խնդրոյն որոշումն իրեն վերապահեց : Բայց ետքէն տեսնելով որ աս պատճառաւ զանազան շփոթութիւններ կ'ելլեն , կոռույն վերջ տալու մտօք՝ որոշեց որ դրսէն ներս մտած գերիներուն համար մաքս առնուիլը թոյլ տրուի , բայց մաքսը գնողներն ու ոչ թէ ծախողները վճարեն : Աս որոշումը գերութեան տարածուելուն աւելի հակառակ է՝ քան թէ նպաստաւոր էր : Ուստի Անգղիա՝ միայն անոր համար կրնայ իրաւամբ բամբասուիլ , որ իսկզբան գերութեան սկսելուն դէմ չկեցաւ , ետքէն ալ նոյնը շահու եւ վաճառականութեան առարկայ մ'ըրաւ , եւ վերջապէս նաեւ օրէնքներով ալ հաստատեց :

Անկախութեան պատերազմին սկիզբներն արդէն բոլոր գաղթականութեանց մէջ գերութեան հակա-

ուակ հոգի մը երեւնալու սկսած էր. եւ աս նիւթիս մէջ գլուխ ու առաջնորդ եղած էր Մեսսեօսեդս նահանգը: Աս երկրին մէջ յառաջագոյն գերեաց նկատմամբ գրուած օրէնքները սովորութեամբ գրեթէ ջնջուած էին: Յամի 1764 չէմն Օգիս գաղթականութեանց իրաւանց վրայ գրուածք մը հրատարակեց, որուն մէջ յայտնի կը զըուցէր թէ. Բոլոր գաղթականութեանց բնակիչները, ճերմակ եղեր են, Սեւ եղեր են, իբրեւ ազատ անգղիական հպատակ պէտք են ճանչցուիլ եւ հաւասար արտօնութիւններ վայելել: Աս գրուածքին պատճառաւ ետքէն եղած վիճաբանութեանց մէջ՝ յայտնի ըսուեցաւ թէ որչափ հակասական բան է, որ իրենք մէկ կողմանէ ազատութեան համար կուտած ժամանակ, մէկալ կողմանէ ուրիշները խիստ գերութեան տակ բռնեն: Ասոր համար քանի մը տարի ետքը, դատաստանական ընդհանուր ատեանը փորձ մ'ըրաւ գերի ներս խոթելը բոլորովին արգելուլ եւ գերեաց ազատութիւն տալ. բայց աս բանս նոյն ժամանակ ըստ մասին միայն յաջողեցաւ, վասն զի գերեաց ընդհանուր ազատութիւն տալը բոլոր գաղթականներուն միաբան գործակցութեամբ կատարուելու էր:

Աս նկատմամբ եղած առաջին գործողութեան սկիզբ ըրաւ 1774ին Ամերիկեան ըսուած ընկերութիւնը կամ նախախորհրդանոցը, Գաղթականութեանց Երաւանց Դիւանին անուամբ գիրք մը հրատարակելով: Երկրորդ տարին անմիջապէս գաղթականութեանց համաժողովը հետեւեալ իմաստով յայտարարութիւն մը հանեց. Թէեւ մարդկային միտք ու բանաւորութիւն ունեցող անձ մը կարենայ կարծել որ Աստուած մարդկային ազգին մէկ մասին՝ իր նմանակիցներուն վրայ բացարձակ իշխանութիւն տալու դիտաւորութիւն ունեցած ըլլայ. սակայն եւ այնպէս կրնան աս գաղթականութեանց բնակիչները Բրիտանական խորհրդանոցէն պահանջել որ ցուցնէ թէ ինքն ան իշխանութիւնն Աստուծոյ ընդունած է: Զայտարարութիւնն ասկէ կը հետեւցնէ՝ որ ուրեմն պէտք է բռնութեամբ Անգղիայի դէմ դնել. վասն զի, կ'ըսէ, առաջիկայ պատերազմը՝ բոլոր մարդկութեան օգտին համար է: Իսկ թէ մարդկութեան օգուտ ըսելով ինչ կը հասկընար, 1776ին Յուլիսի 4ին հրատարակուած անկախութեան հրովարտակը կը մեկնէ. Իբրեւ ստոյգ ճշմարտութիւն մը կը դնենք, կ'ըսէ, որ ամէն մարդիկ հաւասար ծնած են:

Անկարելի էր որ աս ընդհանուր բորբոքն առանձին գաղթականութեանց վրայ ալ ազդեցութիւն չընէր: Մեսսեօսեդսի Սէյլըմ քաղաքը, 1774ին ճամայիկայէն նաւ մը եկաւ, ունեցած գերիները ծախելու համար. բայց տեղւոյն կառավարը մէջը մտնելով զանոնք ազատեց: Բէնսիլվէնիէի մէջ, 1780ին գերի ներս խոթելը ժողովքով մը բոլորովին արգելուեցաւ, եւ բոլոր սեւերուն ու անոնց սերնդոցն ազատութիւն տրուեցաւ: Նոյնն եղաւ չորս տարի ետքը

Գրենեգգիզըրի մէջ: Արգինիա ալ ասոնցմէ վար չմնաց: Ճէֆֆերսոնին խորհրդովը 1778ին գերի բերելն արգելուեցաւ, ու յառաջագոյն գերեաց դէմ տրուած խիստ օրէնքները վերցուեցան: Նոր Անգղիա ու Նոր Ճերսի ալ քիչ մը ետքը Արգինիայի օրինակին հետեւեցան, ներքին եւ արտաքին գերեաց վաճառականութիւնը խափանելով: Նոյնպէս Հիւսիսային Կարոլինայի մէջ 1786ին գերեւաճառութիւնն իբրեւ քաղաքակրթութեան ու տէրութեան վնասակար հրատարակուեցաւ, եւ սահմանուեցաւ որ գերի մը ներս խոթելու համար հինգ սղեռլին տուրք վճարուի: Իսկ Հարաւային Կարոլինա ու Գէորգիա չէ թէ միայն գերեաց ազատութիւն չտուին, այլ յառաջուն օրէնքները նորէն հաստատեցին: Աս երկու գաւառները մինչեւ հիմայ ալ գերութեան գլխաւոր ու սաստիկ պաշտպանները մնացին:

Միաբանեալ նահանգները Անգղիայէն ազատ հրատարակուելէն ետքը (1783), տեսնելով որ հին Գաղթականութեան սահմանադրութիւնը նոր կազմուելու Գաղթականութեան բաւական չէ, 1787ին Փիլադելֆիա դաշնաժողով գումարեցին՝ հին սահմանադրութիւնն աչքէ անցընելու եւ մէջէն քանի մը յօդուածներ փոխելու համար: Աս ժողովոյն վախճանը՝ Գաղթականութեան վերջնական սահմանադրութիւն մը տալ չէր, այլ միայն նոր սահմանադրութեան մը գաղափարը շինել, որուն ընդունելութիւնն ու գործադրութիւնն առանձին գաւառաց հաւանութենէն պիտի կախուէր: Իսկ աս հաւանութիւնը ձեռք բերելու համար դաշնաժողովն որոշեց որ ամէն գլխաւոր խնդիրներուն մէջ գաւառաց հետ զատ զատ դաշինքներ դրուին: Արդ Գաղթականութեան սահմանադրութիւնը երեք այսպիսի դաշինքներու վրայ հիմնած է:

Առաջինը դրուեցաւ իւրաքանչիւր գաւառաց՝ համաժողովոյն կամ խորհրդանոցին մէջ երեսփոխան ունենալու խնդրոյն վրայ: Գլխաւոր դժուարութիւնը Գաղթականութիւնը կազմող փոքր ու մեծ տէրութիւնները գոհ ընելու վրայ էր: Փոքր տէրութիւնները վախճալով որ մեծ տէրութեանց առաւելութեամբն իրենց ազդեցութիւնը կը կորսնցընեն, կ'ուզէին որ իրենն յառաջուն եղածին պէս մնան, այսինքն իւրաքանչիւր նահանգ կամ տէրութիւն հաւասարութիւ պատգամաւորներ խաւրէ: Ընդ հակառակն մեծ տէրութիւնները կը պահանջէին որ խորհրդանոցին մէջ՝ տէրութեանց պատգամաւորները, չէ թէ ըստ գաւառաց, այլ ըստ առաւելութեան ստացուածոց եւ ըստ բազմութեան բնակչաց ըլլայ: Երբ որ ժողովքն աւելի մեծ տէրութեանց կողմն որոշում ընելու կը միտէր, փոքր տէրութիւնը ուզեցին բաժնուիլ: Աս հերձման առջեւն առնելու համար՝ մեծ տէրութիւնք տեղի տուին, եւ երկու կողմանք ալ միաբանեցան որ ծերակուտին մէջ պատգամաւորը ըստ տէրութեանց ըլլան, իսկ ստորին սենեկին մէջ՝ ըստ առաւելութեան ստացուածոց եւ բնակչաց:

Հազիւ թէ աս խնդիրը խաղաղութեամբ լուծուած էր, ուրիշ երկրորդ աւելի դժուարին խնդիր մը ծագեցաւ: Հարցուեցաւ որ ազգահամարին մէջ գերիններն իբրեւ մարդ, թէ իբրեւ ստացուած պիտի համարուին: Հիւսիսային Կարողինայի պատգամաւորն երկու կողմն ալ միաբանելու համար առաջարկեց որ ազգահամարին մէջ բոլոր ազատներն առնուին. իսկ գերեաց՝ միայն հինգին երեքը: Երբ որ գերի չուզողներն աս բանս չընդունելով՝ կը պահանջէին որ բոլոր գերինները մէջն առնուին, Հիւսիսային Կարողինա ըսաւ որ եթէ աս բանս հաստատուի, ինք Գաշնակցութեան մէջ չիմաներ, որով առաջին առաջարկութիւնն ընդունուեցաւ:

Երրորդ խնդիրն էր, որ արգելք համաժողովը նաւագնացութեան վրայ օրէնք դնելու եւ ներս խոթուած ու դուրս հանուած վաճառքներուն մաքսն որոշելու իրաւունք ունի: Հարաւային գաւառներն արգէն շատ ժամանակ յառաջ անգործ վաճառքներու տուրեւաւ կ'ընէին, ուստի իրենց վաճառքները Գաշնակցութեան կարգադրութեան տակ ձգել չէին ուզեր. ասկից զատ կը վախնային որ գերեաց գէմ ըլլողները՝ նոյնէն առիթ առնելով՝ գերեվաճառութիւնը կ'արգելուն: Արեւելեան գաւառները կ'ուզէին որ համաժողովը նաւագնացութեան նկատմամբ օրէնք դնելու իրաւունք ունենայ: Իսկ Հիւսիսային գաւառները կ'ուզէին որ համաժողովը թէ նաւագնացութեան վրայ օրէնք դնելու եւ թէ վաճառաց վրայ մաքս հաստատելու իրաւունք ունենայ: Աս նիւթը քննելու համար գրուած յանձնարարական ժողովն որոշեց որ վաճառահանութեան (վաճառք դուրս հանելու) համար մաքս չորոշուի, բայց նաւագնացութեան նկատմամբ զանազան օրէնքներ դրուին, իսկ գերի բերելը մինչեւ 1800 թոյլ տրուի, ամէն մէկ գերւոյն համար 10 տոլար մաքս վճարելով: Թէպէտ աս որոշումը թէ ժողովքին մէջ ու թէ ժողովքէն դուրս մեծ ընդունելութիւն գտաւ, սակայն հարաւային գաւառները որոշ կերպով մը աս ալ մերժեցին եւ երկու կողման մէջի գժտութիւնն երթալով աճելու վրայ էր: Վերջապէս Հարաւային Կարողինայի պատգամաւորին առաջարկութեամբն ասոր միաբանեցան որ Հիւսիսային գաւառները յանձն առնուն գերի ներս խոթելու ժամանակին մինչեւ 1808 երկընցուիլը, հարաւային գաւառներն ալ՝ մէկալ նիւթերուն մէջ առնոց զիջանին: Ժողովոյն աս որոշումներէն, ինչպէս նաեւ ուրիշ քանի մը յօդուածներէն, յայտնի կ'երեւայ որ սահմանադրութիւնն աւելի գերութեան գէմ էր՝ քան թէ նպաստաւոր, թէպէտ գերութեան պաշտպանները զանազան թիւր մեկնութիւններով սահմանադրութիւնն իրենց կողմը մեկնել կ'ուզէին:

Անկէ ետքը երկու կողմնակցութիւնը մեծ գործունէութիւն կը ցուցնէին, ոմանք՝ ի նպաստ գերութեան, ոմանք՝ հակառակ: Գերութեան պաշտպան եղողները շատ անգամ փորձեցին մեջտեղաց վերցը-

նել համաժողովոյն ան որոշումները՝ որոնք գերութեան հակառակ կ'ըլլէին, եւ ըստ մասին ալ յաջողուցին: Բայց հակառակորդ կողմն ալ անգործ չէր կենար: Ասոնք 1787ին Փիղադելֆիա հռչակաւոր ֆրանքլինին գահերիցութեամբն ընկերութիւն մը կազմեցին, որուն վախճանն էր, գերիններն ազատել: Նոյնպիսի ընկերութիւն մ'ալ Նոր Եորկ հաստատուած էր: Ասոնք, ինչպէս նաեւ Բենսիլվէնիէի ու Տէլլէյվէրի տարեկան ժողովքին անդամները 1790ին համաժողովոյն աղերսագիր մը տուին, որուն մէջ կը հարցնէին թէ ժողովքը չիկրնար առերեւոյթ գժտարութեանց յաղթել ու գերութիւնը վերցնելով՝ գժտութեան եւ արգարութեան գործք գործել: Ասոր վրայ գերեաց խնդիրը համաժողովոյն մէջ անհնարին սաստկութեամբ յուզուեցաւ: Գերի չուզողները՝ գերութիւնն իբրեւ քաղաքակրթութեան, մարդկային ու բնական օրինաց գէմ կը ցուցնէին. իսկ գերութեան կողմնակիցները Հռոմայեցւոց եւ Յունաց օրինակներէն իրենց կարծիքը հաստատել կը ջանային: Վերջապէս որոշուեցաւ որ. Ա. համաժողովը՝ գերի ներս խոթելը մինչեւ 1808 արգելելու իրաւունք չունի: — Բ. Գերեաց ազատութիւն տալը կամ անոնց հետ վարուելու կերպն որոշելը՝ իւրաքանչիւր նահանգաց ներքին իրողութիւններուն վերաբերեալ բան մ'ըլլալով, անոր վրայ որոշում ընելը համաժողովոյն չ'իշխար: — Գ. Սակայն՝ համաժողովը իշխանութիւն ունի Միաբանեալ նահանգաց քաղաքացիներուն արգելու, օտարականաց գերի հոգալու համար՝ Ամերիկացի գերիններով վաճառականութիւն ընելը: — Դ. Նոյնպէս օտար նաւերով Ափրիկէէն օտար նաւահանգիստ մը կամ Միաբանեալ նահանգներուն նաւահանգիստները գերի բերելը խափանել:

Պիտի շարունակուի:

ԱՅԼԵՄԷՆՏԱԳՐԱԿԱՆ

Ձոռն: — Գիտ, լիմ, ծով:

Լըկրիս երեսին ամենէն մեծ ու խորին մասը լեյուցած է ջուրը, որն որ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ջրածին ու թթուածին կազերուն խտացած ու կայլակածոր (կաթիլ կաթիլ վազող) վիճակը. եւ ինչպէս որ իր սկիզբը կազ կամ օդ է, նոյնպէս իրնայ տաքութեամբ նորէն բարակնալ, շոգի ըլլալ եւ ծաւալական օդ դառնալով՝ վեր ելլել, որն որ խտանալով՝ դարձեալ ջուր կ'ըլլայ, ու իբրեւ անձրեւ, ձիւն ու ցօղ վար կը թափի: Ասանկով ջուրը շարունակ բարակնալու եւ խտանալու կամ ելլելու եւ իջնալու փոփոխութեան մէջ կը դրուի, եւ իր այլեւայլ մասերն իրարու հետ կապակցութիւն մը կ'ունենան օդին միջնորդութեամբ: Աս ջրերուն շոգիանալն ամառուան մէջ ան աստիճանի սաստիկ է, որ 12 ժամու մէջ բոլոր ծովուն երեսէն $\frac{1}{10}$ մասնաչափ ջուր կը պակսի: Եթէ երկիրքէն ինկած ջուրը հօդին երեսը մնար, երկրիս վրայ տարւան մէջ $2\frac{1}{2}$ սանա-

չափ ջուր կը բարձրանար, սակայն գետինն ու անկերը վերէն իջած ջրին մէկ մեծ մասը շարունակ կը ծծեն ու հաստատուն մարմնից կը դարձնեն, իսկ մնացածն յայտնի ու ծածուկ ճամբաներով նորէն ծով կը խաւրեն: Ասկից հետաքրքրական խնդիր մը կը բացուի որ արդեօք երկրիս ընդհանուր ջուրը հետզհետէ կը պակսի, թէ նոյն կը մնայ կամ կ'աճի, բայց ասոր վրայ միտք հանգչեցնող դատաստան կամ որոշում դեռ չէ կրցած ըլլալ: Ստացդ է՝ որ ծովը զանազան կողմեր մանաւանդ Պալզիկ ծովուն մէջ, շատ տեղերէն քաշուեցաւ, այլ եւ մինչեւ հիմայ տղմուտ աւաղ բերելով դիզելով՝ այլեւայլ ծովեզերեայ ցամաք երկիրներ կը շինէ, եւ Սիկիլիայի կղզւոյն քով նաեւ քարեզէն զանգուածներ կը գոյացնէ: Բայց նոյն չափ ստացդ է որ ուրիշ դիւր ալ ծովը շարունակ երկրին մէջ յառաջ կը քալէ եւ շատ տեղեր ալ ամբողջ կղզիներ կ'ընելու կը սպառնայ, ինչպէս է Հելլոլանտ:

Ջուրն իսկզբանէ մինչեւ հիմայ երկրիս կազմիչ նիւթերուն գլխաւորներէն մէկն է, եւ մարդիկներուն ալ մեծամեծ, օգտակար ու անսոսորինելի ծառայութիւններ կ'ընէ, զովարար եւ առողջարար աղբիւրները սնուցանելով, զանազան կենդանիներ բխելով, հողը պտղաբեր ընելով, վաճառականութիւնը դիւրինացնելով եւ այլն: Աս ու ասոնց նման պատճառներու համար է՝ որ գրեթէ ամէն երեւելի քաղաքները ջրի քով շինուած են: Ափրիկէի եւ ուրիշ տեղերուն աւաղուտ անապատներն անանկ անբեր ու ահրելի վիճակի մէջ չէին մնար, եթէ աս բարերար հիւթը միշտ վայելէին:

Երկրիս վրայի ջրերն ընդհանրապէս իրարու հետ հաղորդակցութիւն ունին. բայց իրենց զանազան հանգամանքը մտածելով, կրնանք երկու գլխաւոր մաս բաժնել, որոնց մէկն է՝ ցամաքի մէջ բխած ու ըստ մեծի մասին անոյշ ջուրը, եւ մէկալը՝ ցամաքն արտաբոստ պատող համատարած, դառն ու աղի ջուրը, որ է ծով:

Ա. Անուշ ջուր:

Երկրիս վրայ ուր որ գետնէն դուրս ջուր մը կը բխէ, կ'ըսուի Աղբիւր, Աղբիւրակն, որոնց ջուրն ընդհանրապէս անոյշ, ուստի եւ խմելու եւ կերակուր եփելու յարմար է: Ամենամաքուր ջուր մը՝ ինչ եւ իցէ խառնուրդէ ազատ պիտ'որ ըլլայ, այսինքն՝ համ, հոտ ու գոյն պիտի չունենայ. բայց աս մաքրութեան մէջ դժուարաւ կը գտնուի: Աղբիւրները կամ Մշտաբուխ են, կամ Թեւաբուխ (երբեմն երբեմն բխող): Աղբիւրներուն մէջ կայ ցուրտ, դաղջ ու տաք: Երբ որ բխած ջրերուն հետ շատ հանքային նիւթեր խառնուած են, կ'ըսուի Հանքային աղբիւր կամ Բաղնջուր: Աղբիւրներէն վազած քիչիչէկ ջրերը կ'ըսուին Առու կամ Վտակ. ասոնց շատը մէկտեղ կը գոյացնեն Գետակներ, որոնց միաւորութիւնը մեծ ու միջոկ Գետեր կը կազմեն: Բայց ոչ ամէն գետերն աղբիւրներէ կը բխին, հապա շատ հեղ ձիւնալեռանց ու սառնալեռանց հալած ջուրն ալ անոնց պատճառ կ'ըլլայ:

Գետերը հասարակօրէն բարձր լեռներու վրայ բխելով, շատ հեղ կը պատահի որ սաստկութեամբ ու

խոխոջելով վերէն վար թափին: Աս դործողութիւնն ու տեղը կ'ըսուի Սահանք, Ջրվէժ. իսկ եթէ ժայռերու վրայէն է, Քարավաղ, ինչպէս է Հայաստանի Երասխ գետին քարավաղը, որուն հիմայ Էրէսպար կ'ըսեն: Ջրվէժներն երկրիս վրայ շատ տեղեր կան. բայց ամենէն հռչակաւորները՝ Հիւսիսային Ամերիկա Նիակարա գետին ջրվէժը, եւ Զուիցցերի Շաֆհալզէնի մօտ ու Շուէտ Թուրէնգգայի քով եղած սահանքներն են:

Գետերուն մէջ գլխաւոր կ'ըսուի ան գետը, որն որ զանազան վտակներ ու կողմնագետներ ընդունելով, մինչեւ մեծ ծով կը վազէ: Գետերուն իրարու հետ խառնուած տեղը՝ Գետախառնուոյն կը կոչուի: Ան գետեղը ալ կ'ըսուի, որն որ գետն ի վար իջնողին ալ կողմը կ'իյնայ. իսկ ձախ դին ինկածն է ձախ գետեղը:

Գետերուն ընթացքին մէջ քանի մը մտադրութեան արժանի բաներ կան: Գետի մը երեսի ջուրն աւելի շուտով կը վազէ՝ քան թէ յատակի ջուրը. որովհետեւ վարինին ընթացքը գետնին խորաբարձրութենէն ու վրայի ջրերուն կոխելէն կ'արգելուի: Գետը շարունակ իր ճամբան կը փոխէ, քովի եղերաց մեկուն հողը կրծելով, քարն ու տունկը փլցնելով եւ ուրիշ եղերաց վրայ դիզելով, մինչեւ որ ապառաժ մը հանդիպի ու գետոյն մշտակեր ալեացը դէմ դնէ: Ուր որ գետին յատակը շատ վեր ըլլալով՝ ջրին խորութիւնը քիչ է, կ'ըսուի Ծամնաղ (*լլ), ասանկ տեղ մը անցի դարձի ալ ծառայէ նէ՝ Հուն (կէլթ) կ'անուանուի: Իսկ երբ որ յատակին խորաբարձր կամ ծամածուռ ըլլալէն՝ գետին ջուրը կը դառնայ ու շրջան կ'ընէ՝ կ'ըսուի Պտոյտ: Գետին ծով թափած տեղը կ'ըսուի Քերան կամ Գետաբերան: Շատ անգամ մէկ գլխաւոր գետը ծով թափուելու մօտ կամ ալ աւելի յառաջ այլեւայլ ձիւղերու կը բաժնուի, որոնք կ'ըսուին Առաջը եւ կամ նաեւ Վտակ: Գետաբերանին քով բաժնուած առաջըներուն մէջտեղը աւազին ու գայռին գիզուելով՝ հասարակօրէն երեքանկիւնի կղզիներ կը գոյանան, որոնք իրենց ձեւին համար Տելլա եւ կամ նաեւ Միջագետք կամ Գետամէջք կ'ըսուին: Գրեթէ բոլոր Ստորին Էգիպտոս Նեղոս գետին աս կերպով ճղճղկելէն յառաջ եկած է:

Գետ մը նաւելի կ'ըլլայ ջրին շատութենէն կամ յատակին յարմարութենէն: Գետի մը նաւարկութեան արգելքները կը վերցուին՝ յատակը փորելով կամ գետեղերը շիտկելով. բայց ուր որ ասոնք կարելի չեն, գետին մէկ եզրէն մինչեւ մէկ ուրիշ տեղը նոր ճամբայ բանալով՝ ջուրը հոն կը դարձնեն ու հոնկից կ'անցնին. ասիկա կ'ըսուի Ջրանց, Ջրէջը, որն որ Վերնագուռ կամ Սահանք ըսուած գուռ մ'ալ կ'ունենայ՝ ջուրը թող տալու եւ արգելելու համար: Շատ անգամ գետերն իրարու հետ կապելու եւ կամ հաղորդակցութիւնը դիւրինացնելու վախճանաւ ալ ասանկ ջրանցքներ կը բանան:

Երկրիս ամենէն մեծ գետերն Ամերիկայի մէջ են, ինչպէս Ամազոնաց գետ կամ Մարանոն, Օրենոքոյ, Լաբլադա (Արծաթագետ), Միսսիսիբի եւ այլն: Ասիայի գետերուն մեծերն են Օպի, Ենիսէյ, Գանգես, Ինդոս,

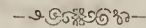
Իփրատ, Տիգրիս եւ այլն: Եւրոպայիներն եւ Վոլկա կամ Ելթիլ, Գանուբ, Ռենուս, եւ այլն: Ափրիկէիներն եւ Նեղոս, Սենեկալ, Սեւ դեոս եւ այլն:

Վաղուն ջրերուն մէկ երեւելի ճիւղն ալ Ջերմուկները կամ Ջերմաջուրներն են, որոնք պղպղակելով դեռալը բխեն, զանազան հիւանդութեանց ատեն իբրեւ բաղնիք կամ իբրեւ առողջութեան աղբիւր կը գործածուին ու ծանրակշիւ ծառայութիւններ կ'ընեն: Ասոնց մէջ տեսակ տեսակ հանքային նիւթեր խառնուած են, ինչպէս Երկաթ, Ծծումբ, Բորակ, Աղ եւ այլն: Իրենց տաքութիւնը՝ գետնի տակի հրային զօրութենէն կը կարծուի: Ասոնցմէ ոմանք ան աստիճանի տաք են, որ միշտ կ'եռան: Ծանօթ ջերմակներուն մէջ ամենէն տաքերը՝ Խալանա կղզւոյն վրայ են: Եւրոպայի երեւելի ջերմակները 55էն մինչեւ 100 աստիճան տաքութիւն ունին: Մէկ քանի հատին վրայ աս զարմանալի յատկութիւնը կը տեսնուի, որ ձմեռն աւելի տաք կ'ըլլան՝ քան թէ ամառը: Ոմանք ալ լուծուած կրային մասեր ունենալով, իրենց մէջ գրուած նիւթերուն վրայ քարեղէն կեղեւ մը կը գոյանայ եւ կամ նաեւ բոլորովին կը քարանայ:

Երբ որ գետնէն բխած ջրերն իրենց ընթացքին մէջ խորանի տեղող մը կը հանդիպին, ու անկից դուրս ելլելու ծակ մը չեն գտներ, հոն ժողոված կը մնան ու կ'ըսուին Լիճ. եթէ շատ մեծ են՝ Ծովակ, Լճածով, իսկ եթէ պզտիկ են՝ Լճակ: Ասոնք ցամաք երկրին համեմատութեամբ գրեթէ այնպէս են, ինչպէս որ կղզիները ծովուն համեմատութեամբ, ուստի եւ Լճերը կըրնանք երկրին ջրեղէն կղզիները կոչել: Լճերը զանազան կարգի կը բաժնուին: Ա. Ոմանք Գաղտաբուխ են, այսինքն՝ իրենց թէ՛ ընդունած եւ թէ՛ խաւրած ջուրն արտաբուստ յայտնի չիտեսնուիր. աս տեսակները խիստ քիչ ու պզտիկ են, զոր օրինակ Հռոմի քով Ալպանոյի լիճը, Մակեդոնի քով Արէնտ լիճը: Բ. Գետաբուխ, որոնց ընդունած ջուրը չ'երեւար, բայց իրենք իբրեւ թէ իրենցմէ մեծ կամ պզտիկ գետեր կը բխեն. աս լճերը խիստ բարձր գիւղը ունին, որոնցմէ շատ գետեր իրենց սկիզբը կ'առնեն, զոր օրինակ Միսիսիբի եւ այլն: Գ. Ջրգող, Ջրախլ, որոնք յայտնապէս մեծ ու պզտիկ գետեր կ'ընդունին, բայց նոյն ջուրը կարծես թէ կը պահեն ու դարձեալ երեւելի կերպով մը դուրս չ'են խաւրեր. ասոնց մէջ ամենէն նշանաւորն է Կասպից ծովը, որուն մէջ շատ մեծ գետեր կը մտնեն, եւ որմէ գետակ մ'ալ չիվաղեր, նմանապէս Արալ լիճը, Մեռեալ ծով, Վանայ ծով, Ռովիայ ծով եւ այլն. ասանկներուն ջուրը կէս մը գաղտնի ծամբաներով ուրիշ տեղ կ'երթայ, կէս մ'ալ շագի դառնալով կը պակսի: Դ. Գետանցիկ, որոնց մէջ տեսանելի կերպով թէ՛ գետ կը մտնէ եւ թէ՛ իրենցմէ դեռ կ'ելլէ. այսպէս են Պայգալ, Լատոկա, Օնեկա լճերը: Տեսակ մ'ալ գրեթէ լիճ կայ, որոնք տափարակ գետաբերաններու վրայ ջրերուն տարածուելէն կը գոյանան, շատ ծանծաղ կ'ըլլան ու ծովի հետ հաղորդութիւն ունին: Խալալցիք ասիկա Լակուշա կ'անուանեն, եւ մենք՝ Ծովալիճ կամ Խաղ: Այսպէս է Վենետիկ

կի քով, Ամերիկա՝ Մեքսիկոյի ծովածոցը, Գերմանիա՝ Վայքսէլ գետին բերանը եւ այլն: Լճերուն ամենէն մեծերն Ասիայի մէջ են, որուն ամենամեծն է՝ Կասպից ծովը. Հիւսիսային Ամերիկային՝ Վերին լիճ, Եւրոպային՝ Լատոկա, եւ Ափրիկէին՝ Չադ: Լճերուն մեծ մասն աւնոյշ ջուր ունի. բայց կան աղի (Կասպից ծով) ու նաեւ դառն (Ռովիայ ծովակ) լճեր:

Մնացածն ալ չ'ենք մեզմ:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Դիտողի համար:

Աշխարհ օր մը, երբ որ երկնից պայծառութիւնը, երկիրը ծածկող զանազան պտուղները, ծառերուն դուռնաբերութիւնը սկսող տեղերէն, եւ տարւոյն նոյն եղանակին քաղցր՝ բայց թարշամելու վրայ եղող գեղեցկութիւնները՝ մարդուս միտքը նկատութեան կը հրաւիրեն, գեղեցիկ ու նկարագրող կողմ մը պտըտելու ելած էի: Այնչափ քաղցրի, մինչեւ որ նոր տեղեր տեսնելու հետաքրքրութիւնս՝ յոգնութեան տեղի տալով, մամուս պատ ժայռի մը վրայ նստեցայ, ուր ծառերէն թափուող տեղերէն ունի խարշափը, արծաթափայլ առուակի մը ջրերուն կարկաչունը, հեռաւոր քաղաքին դղրդիւնը վրաս նիւս մը բերին, եւ քունը շուտ մը աչքիս տեսութեանէն յափշտակեց չորս կողմն պատող զմայլեցուցիչ առաւիյնները եւ մտքէս ցրուեց անոնց վրաս ազդած քաղցր խորհրդածութիւնները:

Մէկէն ինք զննքս ընդարձակ ու լայնատարած դաշտավայրի մը վրայ գտայ, որուն մէջտեղը՝ մինչեւ նոյն ատեն տեսած կամ երեւակայած լեռներէս աւելի բարձր Լեռ մը կը բարձրանար: Լեռը մարդկան արտաբոյ կարգի բազմութեամբ մը ծածկուած էր, որոնք ըստ մեծի մասին երիտաւարդ էին. ասոնցմէ շատերը սաստիկ եռանդ ցուցնելով՝ յառաջ կ'երթային ու Լեռնէն վեր կ'ելլէին, թէեւ ճամբան շատ տեղ խիստ առաւպար ու դժուարամտոյց էր: Միտ գրի որ Բլէն վեր մագլելու նոր սկսողները կը կարծէին որ գագաթին շատ հեռու չ'ըլլան. բայց որչափ որ աւելի յառաջ կ'երթային, այնչափ ալ առջեւին նոր բլուրներ կը կանգնուէին, եւ յառաջագոյն իրենց տեսած ամենէն բարձր բլրոյն գագաթին՝ ուրիշ բլրոյ մը ստորոտին պէս կ'երեւար. մինչեւ կը նշմարէին որ բուն Լեռը՝ ամպոց մէջ կը կորսուէր:

Երբ որ վարմացմամբ աս բաները կը գիտէի, մէկէն առջեւս բարեկամական դէմքով Ուսուցիչ մ'ելաւ, եւ առանց ինձի ատեն թող տալու որ սիլ ըլլալը հարցրնեմ, Առջեւդ տեսած Լեռդ, ըսաւ, Գիտութեան Բլուրն է: Անոր գագաթին վրայ կանգնուած է Ճշմարտութեան տաճարը. որուն դուռն ամպերէն վեր կը բարձրանայ, եւ երեսը լուսափայլ քօղով մը ծածկուած է: Նկատէ անոր հետամուտներուն յառաջագիմութիւնը. լուռ կեցիք եւ մտադիր եղիք:

Խեղ մը բան գիտեցին ետքը, աչքս դարձեալ Լեռնէն վեր մագլելու բազմութեան վրայ դարձուցի: Նոյն

բազմութեան մէջ գեղեցիկ տեսլեամբ ու սուր աչքով երիտասարդ մը տեսայ, որուն անունը Հանճար էր, եւ կերպարանաց ու շարժմանց վրայ սեգութիւն ու անհաստատութիւն մը կ'երեւար: Արծուի մը պէս Լեւոնէն վեր կը խոյանար, այնպէս որ բոլոր ընկերները նախանձով ու զարմացմամբ ետեւէն կը նայէին: Բայց ընթացքը միօրինակ չէր, եւ շատ անգամ մէկէն արշաւանքը կը դադրեցնէր: Երբ որ կը տեսնէր թէ Զուարճութիւնը Հովտին մէջ կը ճեմէ, անմիջապէս կ'երթար անոր հետեւողներուն մէջ կը խառնուէր: Երբ որ Ամբարտաւանութիւնն անդունդին քովը կեցած՝ զինքը նշանացի կը կանչէր, շուտ մը հրաւիրին հետեւելով, դէպ ի երեւուն եղբւր կը յառաջանար: Մեծ հաճութիւն կ'իմանար՝ անսովոր ու չփորձուած շաւիղներէ քայլելու, եւ շիտակ ճամբէն դուրս այնչափ շատ արշաւանքներ կ'ընէր, որ շատ անգամ իր տկարագոյն ընկերներն իրմէ յառաջ կ'անցնէին: Միտ գրի որ Մուսայք առանձին սիրով մը իրեն կը նայէին, իսկ Ճշմարտութիւնը շատ անգամ ճակատը կը կնճուէր ու երեսը մէկդի կը դարձնէր:

Հանճարն այսպէս իր զօրութիւնը պարապ տեղ աւելորդ արշաւանքներով սպառած ատեն, անկից բուրովն տարբեր կերպարանքով ուրիշ Անձ մը տեսայ, որուն անունն էր Փոյթ: Ասիկայ կամաց՝ բայց անդադար քայլելով՝ յառաջ կ'երթար, աչուքները Լեւոն գազաթը սեւեւած, եւ ընթացքը խափանող ամէն մէկ քարը համբերութեամբ մէկդի առնելով, մինչեւ որ վերջապէս իրմէ շատ ետ մնացին իսկզբան իր կամաց ու աշխատակց ընթացքը ծաղրողներէն շատերը: Իրօք ալ խիստ քիչէր կային, որ միօրինակ ու անընդհատ հաստատութեամբ Լեւոնէն վեր ելլէին. որովհետեւ թող ճամբուն դժուարութիւնը, խել մը Յանկութիւններ, Վիքեր ու Զուարճութիւններ զիրենք անդադար կը հրապուրէին ճամբէն շեղելու. եւ երբ որ մէյ մը անոնց տեղի կու տային, ալ բաւական զօրութիւն չէին ունենար դէմ դնելու, եւ թէպէտ շատ անգամ ետ կը դառնային, ձգած շաւիղին կը մոնէին, բայց անոր դժուարութիւնները միշտ աւելի ծանր կու գային իրենց, Բլուրն աւելի անհարթ ու դժուարամատոյց կ'երեւար, առողջարար ու զովացուցիչ պտուղները՝ բարկ ու անհամ կու գային, միշտ աւելի տկար ու վատտակարելի երեւոյթ մը կը ստանային, եւ ոտուքնին ամէն փոքր խոչընդոտին կը գայթէր:

Զարմացմամբ տեսայ որ Մուսայք՝ որոնց գործքը պէտք էր ըլլալ Լեւոնէն վեր ելլելու ջանացողները զուարճացնել ու քաջալերել, շատ անգամ Զուարճութեան հովանոցներուն տակ երգելու կը զբաղէին, եւ Վրից հրաւերներէն հրապուրուողներուն կ'ընկերանային: Բայց հազիւ քիչ մը տեղ անոնց հետ կ'երթային, եւ միշտ զիրենք թող կու տային, երբ որ Բլուրն աչուքներուն առջեւէն կը կորսուէր: Ան ատեն Բռնաւորք իրենց դժբախտ դերիններուն շղթաները կը կրկնապատկէին, եւ առանց դժուարութեան զիրենք Տգիտութեան կամ Թշուառութեան բնակարանները կը տանէին:

Ճշմարտութեան հետամուտները Գիտութեան

շաւղէն հեռացնելու ջանացող անհամար մտորեցուցիչներուն մէջ՝ մէկը կար, որն որ արտաքուստ այնպէս տկար կ'երեւար, եւ այնչափ թուլութեամբ ու մեղմով մարդ որսալու փորձ կ'ընէր, որ զինքն ամենեւին մտադրութեան արժանի չէի սեպեր, եթէ չորս կողմը դժբախտներու մեծ բազմութիւն մը շտեմնէի, զորոնք անզգալի կերպով իր շղթաներուն զարկած էր: Ասիկայ Մեղկութիւնն էր, որն որ յայտնի թշնամութիւն չէր ընէր, եւ ոչ իսկ փորձ կը փորձէր Լեւոն ելլողները շաւղէն դուրս հանելու, հապա բաւական կը համարէր անոնց ընթացքն ու յառաջագիմութիւնն ուշացնել, եւ չկրնայով զիրենք ստիպել որ դիտաւորութիւնին բոլորովն մէկդի ձգեն, կը համոզէր որ կատարումը յապաղեն: Իրեն դպչելով թմբեցուցիչ ենքեղեսի դպչելու պէս ազդեցութիւն մը կ'ընէր, այնպէս որ իրեն շատ մօտեցողները բուր զօրութիւննին կը կորսնցնէին: Իր դժբախտ գերիները տակաւին երեսներն դէպ ի տաճարը կը դարձնէին եւ միշտ կը յուսային որ կարենան հոն հասնիլ, բայց կարծես թէ ոտուքներնուն տակէն գետինը կը սահէր, եւ կեցած տեղերնէն շարժելին իմանալէն յառաջ՝ իրենք զիրենք Լեւոն ստորտը կը գտնէին: Իրենց կերպարանաց վրայ իսկզբան տեսնուող զուարթ հանդարտութեան՝ հետզհետէ տխուր նուաղութիւն մը կը յաջորդէր, որն որ երթալով աւելի կը մթաղնէր, մինչեւ որ Արհամարհութեան հեղեղը կը հասնէին: Նոյն հեղեղին աղօտ ու ծանրաշարժ ջրերը՝ զորոնք երբեք քաղցր սիւք մը վէտ վէտ չիծծացնէր, որոնց երբեք կենդանութիւն չիտար կարկաչին մը, վերջապէս մեռեալ ծով մը կը թափէին, ուր ճամբորդները սարսափմամբ կ'արթննային, եւ շուտ մը նոյն Մուսայքութեան ջրերուն մէջ կը թաղուէին:

Գիտութեան շաւղէն դժբախտ դատաւորներուն մէջ՝ ետ դառնալու ամենէն նուազ կարողութիւն ունեցողներն՝ աս Մեղկութեան հետեւողներն էին: Յանկութեան եւ Վրից գերիները շատ անգամ՝ իրենց շարտահարիչներուն քնացած կամ անմտադիր եղած ժամանակը՝ կրնային փախչիլ ազատիլ: Իսկ Մեղկութեան բռնակալութիւնը հաստատուն ու մշտատեւ կ'ըլլար. իր գերիները խիստ քիչ անգամ կարող կ'ըլլային իրեն դէմ դնել, դիմադրութիւնն իսկ անօգուտ կ'ըլլար:

Այս ամենայն աղէկ մը նկատելէն ետեւ, աչքը՝ Լեւոն գազաթը դարձուցի, ուր օդը միշտ ջինջ ու պայծառ էր, շաւիղը դափնիներով եւ ուրիշ մշտադալար տնկերով հովանացած, եւ Գիտութեան գէմքէն ծագող պայծառ լուսաւորութիւնը՝ կարծես թէ իր հետամուտները շքեղ փառօք կը պատէր: Երանի՜ անոնց, ըսի, որոնք կարող կ'ըլլան աս Լեւոն վրայ ելլել: — Բայց արտաքուստ կարգի եռանդեամբ աս խօսքը զրուցած ատենս, տեսայ որ քովս Գիտութեանէն աւելի զուարթ դէմքով եւ աւելի պայծառ լուսով Մէկը կեցած էր, որն որ սիրալիք աչուքներով ինձի նայելով, Աւելի երանի՜ անոնց, ըսաւ, զորոնք Առաքինութիւնը Բերկրութեան բնակարանը կը տանի: — Ի՜նչ, գոչեցի, ուրեմն Առա-

քինութիւնը Հովտին մէջ կը բնակի: — Իս Հովտին մէջ ալ կը գտնուիմ, պատասխանեց Վեռն ալ կը լուսաւորեմ: Գեղացին իր աշխատութեանց մէջ կը զուարթացնեմ, եւ իմաստնոյն վեռն խորհուրդներ կ'ազդեմ: Քաղաքացւոյ բազմութեան մէջ կը խառնուիմ, եւ անապատական իր խրճիթին մէջ կ'երջանկացնեմ: Իմ ազդեցութեան տեղի տուող ամէն մէկ քրտին մէջ տաճար մը ունիմ, եւ ինծի բաղձացողին՝ միշտ ներկայ եմ: Գիտութիւնը կրնայ զքեզ բարձրացնել: Բայց ես միայն կրնամ երջանկութիւն տալ քեզի:

Առաքելութիւնն այսպէս խօսած ատեն, բազուկներս դէպ իրեն երկընցուցի, բայց այնպիսի սաստիկութեամբ, որ քնէս արթնցայ: Չորս կողմն ցուրտ ցոլ մը կ'իջնար, եւ իրիկուան ստուերներն ամէն դի կը տարածուէին: Աճապարեցի տուն դարձայ, եւ բոլոր գիշեր լուսութեամբ ու տեսածներուս վրայ մտածելով անցուցի:

Էջ 11:

Բ Ն Ա Գ Ի Տ Ա Վ Ա Ն

Այնչափ քնակաւ երեւոյթներուն յոռոտութիւնը:

Քիմիական գործողութիւններ իբրեւ ջերմութեան աղբիւր:

120. Ածխոյ կրակը՝ աղէկ մը վառելէն ետքը՝ ինչո՞ւ կաս կարմիր կ'ըլլայ: — Վասն զի ածուխին բոլոր արտաքին երեսն այնպէս կատարեալ տաքացած կ'ըլլայ, որ ամէն մէկ մասն օդոյն մէջ թթուածնին հետ շուտով կը միանայ:

121. Ի՞նչ պատճառի համար ածխոյ կրակ մը վառելու սկսած ժամանակ՝ վրայի կողմը՝ սեւ, իսկ տակի դին՝ պայծառ կը վառի: — Վասն զի ածխածինն օդին թթուածնին հետ միանալու համար՝ ջերմութեան մեծ աստիճան կը պահանջէ: Ասկից կը պատճառի որ ածուխին տակի կողմը՝ ջերմացած ըլլալով, թթուածնին հետ կը միանայ ու պայծառ կը վառի. ուր որ վրայի կողմը պաղ ըլլալով, չիվառի ու սեւ կը մնայ:

122. Ի՞նչ է մուրը: — Այրելի մարմնոյն չայրած ածխածինը, որն որ հաստատուն զանգուածէն բաժնուելով՝ ջերմ օդին հոսանքով ծխանին մէջէն վեր կը բարձրանայ:

123. Ի՞նչ է ծուխ: — Չայրած ցնդական նիւթեր, որոնք այրելի նիւթէն բաժնուելով՝ ջերմ օդին հոսանքով ծխանէն դէպ ի վեր կը բարձրանան:

124. Ի՞նչ պատճառի համար նոր վառելու սկսող ածխոյ կրակէն աւելի շատ ծուխ կ'ելլէ, քան թէ աղէկ բռնկած կրակէն: — Վասն զի ածուխը վառելու նոր սկսած ժամանակ՝ այրելով սպառել կը ցածէն շատ աւելի ցնդական նիւթեր կը բաժնուին իրմէ, որոնք իրեն ծուխ վեր կը բարձրանան:

125. Իսկ աղէկ վառուած կրակէն ինչո՞ւ քիչ ծուխ կ'ելլէ: — Վասն զի ածուխին բոլոր արտաքին երեսն այրելու վիճակի մէջ կը գտնուի, եւ անոր համար ալ իրմէ բաժնուող ցնդական նիւթերուն խիստ մեծ մասը կը բռնկի, որով եւ քիչ ծուխ կը կազմուի:

126. Ի՞նչ բանի համար թուղթը փայտէն աւելի շուտ կ'այրի: — Վասն զի թղթին կազմութիւնն այնչափ հոծ ու խիտ չէ, որուն համար ալ իր կազմիչ մասունքն աւելի դիւրութեամբ ջերմութիւնն իրենց մէջ կ'ամփոփեն:

127. Ի՞նչ բանի համար փայտը հանքային ածուխէն աւելի շուտ կ'այրի: — Վասն զի փայտը հանքային ածուխին պէս պինդ չէ, եւ ըստ հետեւորդի իր տարրները դիւրաւ իրարմէ կը բաժնուին ու կը տաքնան:

128. Ինչո՞ւ կրակ մը վառել ուղած ատեննիս՝ տակը թղթի կտորներ կը դնենք: — Վասն զի թուղթն (իր թղլ կազմութեան պատճառաւ) աւելի շուտով կրակ կ'անուռ:

129. Ի՞նչ պատճառի համար թղթին վրայ փայտ կը դնենք: — Վասն զի փայտն աւելի խիտ ըլլալով, թղթէն աւելի երկայն կ'այրի, ուստի եւ իր բոցն ածուխին հետ աւելի երկայն ժամանակ շոշափման մէջ մնալով, զանիկայ կը ջերմացնէ ու կը բռնկցնէ:

130. Թուղթն առանձին առանց փայտի՝ ի՞նչ բանի համար ածուխը բռնկցնելու բաւական չ'ըլլար: — Որովհետեւ թուղթն այնպէս շուտ կ'այրի, որ իր բոցն ածուխին հետ բաւական երկայն ատեն շոշափման մէջ չիմնար, որով եւ չիկրնար բռնկցնել:

131. Ի՞նչ բանի համար փայտն առանց տաշեղի, յարդի կամ թղթի չիկրնար ածուխը բռնկցնել: — Վասն զի փայտը խիտ ըլլալով՝ վառելու համար հարկաւոր եղածին չափ ջերմութիւն չիկրնար բնագոյնի լուցափայտի մը տկար բոցէն:

132. Ի՞նչ պատճառի համար փայտը զածուխը չիկրնար բռնկցնել, երբ որ անոր տակը դրուելու տեղ՝ վրան կը դրուի: — Վասն զի բոցը միշտ դէպ ի վեր կ'ելլէ. անոր համար փայտն ածուխին վրայ որ դրուի, տակը գտնուող այրելի նիւթոյն հետ շոշափման մէջ չիկրնար մտնել:

133. Ինչո՞ւ համար կրակ վառելու ժամանակնիս՝ կրակը կասկարային տակէն կու տանք: — Որպէս զի բոցն այրելի նիւթին մէջէն անցնելով, կարող ըլլայ նոյնը տաքցնել: Թէ որ կրակը վրայի կողմէն բռնկցնել ուղէինք, բոցն իր տակը գտնուող այրելի նիւթոյն հետ շոշափման մէջ չէր մտներ:

134. Ինչո՞ւ համար ածխաքարն (հանքային ածուխն) այնպէս ընտիր այրելի նիւթ մըն է: — Որովհետեւ մէջը շատ առատ ածխածին ու ջրածին կազ կը բովանդակէ, խիտ ու այրելու յարմար կերպով:

135. Ի՞նչ պատճառի համար քոֆու ու հասարակ ածուխը՝ ածխաքարէն շուտ կրակ կը կտրին: — Վասն զի առաջիններն աւելի ծակտիւր ունին եւ այնչափ խիտ ու հոծ չեն. որուն համար աւելի դիւրաւ այրման վիճակի մէջ կրնան մտնել:

136. Ինչո՞ւ քոֆու ու հասարակ ածուխը՝ ածխաքարէն թեթեւ են: — Վասն զի ծակտիւրեւոր լեցուն են, որոնց մէջէն առաջին անգամ այրած ատեննիս՝ խել մը կազեր եւ ուրիշ ցնդական մասեր դուրս ելած են:

137. Ինչո՞ւ համար քարն ածուխին պէս այրելու չիգար: — Վասն զի մէջն այրելու յարմար տարրներ չունի. ան նիւթերէ՝ որոնցմէ բաղադրուած է, հասարակօրէն արդէն թթուածնին հետ միացած, որ է ըսել՝ այրած կ'ըլլան:

138. Ի՞նչ բանի համար թաց նիւթը չիվառի: — Վասն զի մարմնոյն խոնաւութիւնը թող չիտար որ օդին թթուածնին այրելի նիւթոյն հասնի: Բ. Վասն զի թաց նիւթոյն ջուրը շոգոյ փոխուելով՝ կրակէն ջերմութիւնը կ'ընկղմէ կամ իրեն կը քաշէ:

139. Ինչո՞ւ համար չոր փայտը դալար փայտէն աղէկ կը վառի: — Ա. Վասն զի տաքութեան ամենեւին մէկ մասը՝ ջրոյն շոգի փոխուելով՝ չիկորսուի: Բ. Վասն զի փայտին ծակտիւր օդով լեցուն ըլլալով, առատ թթուածին կը մատակարարէ կրակին:

140. Կրակին վրայ աղ որ նետենք՝ ինչո՞ւ կը շառաչէ ու կը ճարճատէ: — Վասն զի աղին մէջ ջուր կայ. ուստի երբ որ աղը կ'այրի, ջուրը շոգի դառնալով՝ կ'ընդարձակի ու աղին բիւրեղներ կը պայթեցնէ, որով լրացած շառաչանիս կը պատճառի:

141. Այլիւ, փոսփորաթթու կերի կամ աւշակի լուծուածով օծուած կամ պատած թուղթն ու փայտը ինչո՞ւ չեն վառի: — Վասն զի ամէն ալկալիներն այրելի նիւթոյն մէջէն ելող ջրածինը կը բռնեն եւ օդին թթուածնին հետ միանալով կը խափանեն:

142. Ի՞նչ է ալկալի: — Այնպիսի նիւթ մըն է, որն որ հետը միացուցած թթուէն կը չեզոքացնէ: Ասանկ են՝ նազրոնը, կալին եւ աւշակը:

ԲԵՐՈՑԱԿԵՊ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Այս, տիկին, պատասխանեց Հեղինե թոթովելով, զիս ձեր քովն կը հանեք: Պէտք է որ գլուխ ծռեմ:

Այսպիսի հեղ պատասխանեց մը վրայ տիկինը շատ զարմացաւ, եւ խօսքն աւ կերպով յառաջ տարաւ: Հատ կը ցաւիմ ձեզի պոպկիս տիկնուր լուր մը տալու համար. բայց ամուսնոյս կամացը դէմ չեմ կրնար ընել:

— Ներեցեք, տիկին, եթէ մէկէն այլ պլուծիւն ցուցուցի: Անպուհն այնպէս կ'ուզէ. պէտք է որ հնազանդիմ, թէպէտ եւ չեմ կարծեր որ իրեն անհաճոյ ըլլալու բան մ'ըրած ըլլամ:

— Հա, ասոր վրայ պէտք չէ որ զարմանաք. սեպուհն այնպէս առանց պատճառ տնէն հանած առաջին անգործը չէ:

— Ամենեւին զարմանալու իրաւունք չունիմ, կրկնեց Հեղինե. միայն աւ կ'աղաչեմ որ ուրիշ տեղ մը գտնուած ժամանակ ինձի վկայական մը տաք:

Աս քաղցր ու հեղ խօսքերը տիկնոջ սիրտը բորբոքին շարժելով, պատասխան տուաւ որ չէ թէ միայն սիրով աղէկ վկայական մը կու տայ, հապա ձեռքէն եկած ամէն միջոցներն ալ կը բանեցնէ՝ իրեն յարմար տեղ մը գտնելու:

Աս խոստումն ու Պր. Ռիշարտոյէն եւ անոր ընտանիքէն գտնուելու ընդունելութեան վրայ ունեցած ապահովութիւնը բաւական եղան հանդարտեցնել զՀեղինե, որն որ շուտ մը գնաց Ատելին մօրեղբօրն իմացուց Մոնրոպէրեան ապարանքէն ելելէր:

Օրիորդն անոր տունն ապաստանարան մը խնդրելէն յառաջ, աղիւս վաճառականն ինք իրմէ ըսաւ. Ասոր վրայ պէտք չէ որ վճատիք: Ուրախանալու ենք որ ձեր անկից ելելուն պատճառն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ անանկ մարդու մը անձնակամութիւնը՝ որն որ աւելի իր այլանդակ բնաւորութեամբն ամենուն ծանօթ է, քան թէ իր հարստութեամբը: Չեղի պէս աղէկ դատարարական մը ամէն ատեն տեղ կը գտնէ: Բաց ապէ՛ տունն ձեզի միշտ բաց է, եւ կ'ուզեմ որ մեր քովը բնակիք, մինչեւ որ աղէկ տեղ մը գտնուի:

Հեղինե Պր. Ռիշարտոյէն եւ իր կնոջը որտանց չնորհակալ եղաւ եւ անմիջապէս Մոնրոպէրեան ապարանքը գնաց ունեցածն առնելու: Գուրս չեւած իր չնորհակալութիւնը մատոյց եւ հրաժարական ողջոյնը տուաւ տիկնոջը, որն որ թոշակէն զատ ստակի մեծակալ գումար մ'ալ պարգեւ տուաւ իրեն: Ուղեց նաեւ սեպուհին ներկայանալ, որպէս զի անոր ալ իր մեծաբանը մատուցանէ. բայց իրեն ըսուեցաւ որ քիչ մը անհանգիստ ըլլալով, մարդ չկրնար ընդունիլ:

Այսպէսով օրիորդը Պր. Ռիշարտոյէն տունը գնաց: Սակայն սիրտն անհանգիստ կ'ըլլար, մտածելով որ իր բարերարին ծանրութիւն պիտ'որ ըլլայ: Ուստի եւ անոր ու ամուսնոյն աղաչեց որ տան մէջ իրեն զբաղմունք մը տան: Չինքը հաճելու համար

յանձնեցին որ Ատելին հետ տան հոգաբարձութեան խնամ տանի: Գարձեալ զինքը գոհ ընելու համար անմիջապէս սկսաւ Պր. Ռիշարտոյ տեղ մը փնտռել: Կը յուսար որ Հեղինե Մոնրոպէրեան ապարանքին մէջ գրեթէ երկու տարի կենալէն վերջը գիւրաւ կրնայ իրեն համար ուրիշ տեղ մը գտնուիլ: Բայց դժբախտութեամբ երկայն ժամանակ յարմար տեղ չգտաւ, որուն վրայ միայն անոր համար կը ցաւէր, որովհետեւ կը տեսնէր թէ Հեղինե խիստ կը տրտմի:

Քիչ մը ետքը Հեղինե տրամուլթեան ուրիշ պատճառ մը ունեցաւ: Ինք Պր. Ռիշարտոյի տունը գալէն քանի մ'օր յառաջ, Ատել հարբուխէ մը բռնուած էր, որն որ կամաց կամաց այն աստիճանի սաստկացաւ, որ խեղճ աղջիկը ալ սկսաւ նախ տնէն եւ ետքը խցէն դուրս չելլել: Հեղինե ամենայն կարելի կերպով իրեն խնամ կը տանէր, յուսալով որ շուտով յառաջուն անողջութիւնը կը գտնէ. բայց պարսպ տեղ: Ատել զգալի եղանակաւ կը տկարանար, այնպէս որ զինքը նայող բոլորները ամէն մը ետքը միաբան ըլին որ միայն օգնականութենէ մը կրնայ յոյս ըլլալ առողջութեան: Աս աւելցուցին թէ առեւելոյթ առողջութեամբ գոհ ըլլալու չէ. հապա պէտք է թողուլ որ գէթ երկու տարի ուրիշ տեղ մ'անցնէ:

Պր. Ռիշարտոյ շուտ մը իր Նեպոլոնյ վաճառականի թուղթ գրեց, եւ իրեն առաջարկեց որ քրոջն աղջիկը ինչ խաւերէ՝ Նոյն բարեկամ իրեն պատասխան տուաւ թէ մեծ ուրախութեամբ զԱտել իր քովը կ'ընդունի, եւ կը յուսայ որ իտալիայի օդը քիչ ատենուան մէջ զանիկայ կ'առողջացնէ:

Ասոր վրայ անմիջապէս ճամբորդութեան պատրաստութիւնները տեսնուեցան եւ որոշուեցաւ որ հիւանդը շուտով ճամբայ ելլէ: Իսկ թէպէտ Ատել տեսնելով որ իր հեռանալուն վրայ Հեղինե սաստիկ կը տրտմի, մօրեղբօրն աղաչեց որ ճամբորդութիւնը քիչ մը ուշացնէ. բայց Պր. Ռիշարտոյ յանձն չառաւ, կը վախար որ չըլլայ թէ ժամանակ անցնելով՝ հիւանդութիւնն աւելի սաստկանայ:

Սիրելի Ատել, ըսաւ Հեղինե՝ իր բարեկամին, ինչու մօրեղբօրը կամացը դէմ կը դնես: Անտարակոյս զիս տրտում տեսնելու համար: Ստորգ է՝ քու հեռանալու դ վրայ շատ կը ցաւիմ, բայց չեմ ուզեր որ ասոր համար դէմ կենաս մօրեղբօր կամացը, որն որ զքեզ իրեն հայր կը հոգայ: Հնորհակալ եմ, սիրելի բարեկամս, պատասխանեց Ատել. խօսքերդ զիս կը քաջալերեն: Բայց երբ որ ալ չկարենամ զքեզ խել...:

— Իրարու համար աղօթք կ'ընենք: Աս խօսքերն ըսելէն վերջը Հեղինե գուրս ելաւ, սենեակը քաշուեցաւ, ուր սկսաւ առատ արցունք թափել: Կը տեսնէր որ բարեկամին հիւանդութիւնն ան տեսակ ցաւերէն է, որոնցմէ աղատիլը խիստ դժուար է. ուստի եւ իրաւամբ կը վախար որ զինքն աւ աշխարհքիս մէջ մէյ մ'ալ պիտի չտեսնէ:

Ատելին ճամբայ ելլելու օրը, Հեղինե իրեն յանձնելէն ետեւ որ երբեք երբեք

թուղթ գրէ, ծոցէն դուրս հանեց մօրը մեռնելու ժամանակն իրեն տուած պատկերագիրը եւ անոր տալով՝ ըսաւ. Սիրելի Ատել, աս պատկերագիրը հետդ առ. ի գարձիդ նորէն ինձի կու տաս, որովհետեւ գիտես թէ ինձի համար սրբափ ծանրագին բան է: Չեմ գիտեր, բայց ներքին ձայն մը ինձի կը դուռցէ որ անիկայ քեզի առիթ պիտի տայ ինձի օգտակար ըլլալու:

Ատել առաւ նայն պատկերագիրը, որն որ Հեղինեին հօրը կենդանագիրը կը ներկայացնէր: Բայց ամենեւին պատասխան չտուաւ: Ուրիշ բան չէր ընէր, բայց եթէ լալ Հեղինեին բաղկացը մէջ, որն որ իր վշտաց ատենը զինքը միսիթարած եւ հիւանդութեան ատեն քրոջ մը պէս հոգացած ըլլալով, իրեն յառաջունն աւելի սիրելի եղած էր:

Հեղինե ալ չկրցաւ բարեկամը քաջալերելու համար խօսք մը խօսիլ: Եւ ոչ ինք քաջալերութիւն ունէր, որովհետեւ ունեցածը բոլորովին կորսնցուցած էր մէկէն միայն ինչալով որ աս տեսնուելին գուցէ վերջինն ըլլայ:

Պր. Ռիշարտոյ մտածելով որ անչափ լացքն Ատելին տկարութիւնն աւելի կը սաստկացնէ, Հեղինեին աղաչեց որ սենեկէն դուրս ելլէ: Որք օրիորդն իր բարեկամին համար մ'ալ տալէն ետքը որն որ գուցէ վերջինն էր, էլաւ խուցը գնաց, ուր փակուած մնաց, մինչեւ որ զԱտել տանող կառաց դղորդներ ականջը հնչէին դադրեցաւ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Զ

Խիստ դժուար կու գար Հեղինեին այն մտածութիւնը, թէ Պր. Ռիշարտոյին ծանրութիւն կ'ըլլայ, թէ եւ ան ալ ամուսինն ալ շատ անգամ իրեն աղաչած էին որ աս մտածութիւնը մէկի ձգէ: Ուստի միշտ կը խորհէր թէ ինչ կերպով կրնայ իրենց պատճառած ծախուց հատուցում ընել: Վերջապէս որոշեց որ ինք զինքը մատենագրութեան տայ:

Մոնրոպէր սեպուհին ապարանքն անցուցած ժամանակը՝ գրելու այնպէս վարժած էր, եւ Գաղղիայի ու Իտալիայի մատենագրութեան գեղեցիկ օրինակներն այնչափ անգամ կարդացած էր, որ իրաւամբ կը յուսար թէ իրեն մատենագիր կրնայ քիչ մը ստակ վաճառելի: Հատ անգամ լսած էր թէ տանտիկին մը իր գրուածներէն վատագոյն ստակովը՝ բազմաթիւ ընտանիք կը պահէ:

Աս որոշումն ընելուն պէս, ձեռք զարկաւ Օրէանի օրիորդին պատմութիւնը գրելու. եւ մէկ քանի ամիս աշխատելէն ետեւ՝ բաւական աղէկ գնով դրամաւոր մը ծախեց: Նոյն առաջին փորձէն քաջալերուելով, հետզհետեւ ուրիշ զանազան գրուածներ ալ չինք, որով թէ ժամանակն օգտակար կերպով կ'անցնէր, թէ իր անձնական ծախքերն ընելու չափ ստակ կը վաճառէր. որովհետեւ երբ որ առաջին անգամ գրաւորապէս ընդունած գումարին գէթ մէկ մասը Պր. Ռիշարտոյին իր թոշակ տալու խօսք բրաւ, պատուական վաճառականն այնպէս այլալեցաւ, որ օրիորդը մէյ մ'ալ չհամարձակեցաւ առաջարկութիւնը կրկնելու: